

Adalékok a jogellenesség tanához

A cselekmény társadalomra veszélyességének kategóriáját a magyar büntetőjogba az 1950. évi II. törvény (Btá.) vezette be. Az elmúlt majd hatvan évben rengetegszer került az érdeklődés középpontjába az idő-közben ideológiai töltésétől megtisztult fogalom. A tudományos viták következtében a Btk. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium által elkészített új általános részi tervezete határozottan foglal állást a társadalomra veszélyesség száműzéséről a bűncselekmény fogalmából. Ezzel összhangban a jogellenesség kategóriája került az érdeklődés középpontjába.

A Btk. új általános részével kapcsolatos legutóbbi információ szerint a bűncselekmény fogalmában a társadalomra veszélyesség helyett a jogellenesség fog szerepelni.¹ *Bűncselekmény* így az a büntetni rendelt tevékenység vagy mulasztás lenne, amely jogellenes és amelyet szándékosan, vagy – ha e törvény (Btk.) a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli – gondatlanságból követnek el. A tanulmány tárgya annak megvizsgálása, a jogellenesség milyen viszonyban áll a társadalomra veszélyességgel, illetve mit nyer a jogalkalmazás a bűncselekmény fogalmában a társadalomra veszélyesség jogellenességre való cserélésével.² Mindazonáltal, mivel a törvényjavaslat-tervezet a dolgozat lezárásakor még a közigazgatási egyeztetés stádiumában tart, elméletileg számolni lehet

1 http://irm.gov.hu/download/korm_eloterj_1219vari.doc/korm_eloterj_1219vari.doc

2 A társadalomra veszélyesség körüli valós vagy vélt bonyodalmak ismertetését lásd részletesen: Mészáros Ádám: Adalékok a jogellenesség – társadalomra veszélyesség kérdésköréhez. Jogelméleti Szemle, 2008/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/meszáros36.mht>

mind a jogellenesség negligálásával, horribile dictu a társadalomra veszélyesség visszakerülésével a bűncselekmény fogalmába.

A jogellenesség. Elméleti alapvetés

A jogellenesség legkorábbi értelmezésében a normaszegést, a joggal (jogszabállyal) való ellentétességet jelentette (formális jogellenesség). Ez után alakult ki a materiális jogellenesség tana. A materiális jogellenesség szerepe egyrészt az, hogy a formális jogellenesség tartalmi indokát nyújtsa, másrészt hogy bizonyos esetekben a büntetőjogi felelősség szűkítéséhez vezessen: ha a törvény valamely cselekménytípust büntetni rendel, de az adott esetre nem szabályoz jogellenességet kizáró okot, a cselekményt a materiális jogellenesség hiánya miatt nem indokolt bűncselekménynek tekinteni. Ezt alpozzák meg az úgynevezett törvény feletti jogellenességet kizáró okok.³

Nem mentes a problémától azonban sem a formális, főként pedig a materiális jogellenesség értelmezése. Az alapul szolgáló német jogirodalomban is több felfogás figyelhető meg. Korábban *Liszt* megállapítása szerint a „bűncselekmény jogellenes, azaz formálisan az állami normának, a jogrend parancsának vagy tilalmának a megsértése, materiálisan az állami norma által jogilag védett érdekek elleni támadás. (...) Materiálisan jogellenes a cselekmény mint társadalomra káros (antiszociális vagy aszociális) magatartás.”⁴ Máskülönben egyesek formális jogellenességen a törvényen alapuló jogellenességet kizáró okok hiányát értették, materiális jogellenességen ezzel szemben az úgynevezett törvény feletti jogellenességet kizáró okok hiányát. Később *Baumann* formálisan jogellenesnek a tényállásszerű cselekményt, materiálisan jogellenesnek pedig azt a cselekményt tekintette, amelynél nem áll fenn

3 Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. KJK, Budapest, 1984, 51. o.

4 Ismereti Nagy Ferenc: A jogtalanság, illetve a jogellenesség és a bűnös-ség elválasztásáról – német dogmatikai háttérrel. Jogelméleti Szemle, 2007/4., 7. o. <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy32.mht>

jogellenességet kizáró ok.⁵ Ellenben *Roxin* utalt rá, hogy ez a felfogás azon túl, hogy nem célszerű, egyenesen tévedésre vezet: a végszükség időközbeni törvénybe iktatásával, illetve a büntetőtörvényen kívüli más jogszabály alapján hivatali hatáskörben elkövetett cselekmény már formálisan sem jogellenes.⁶ Végül *Jescheck* szerint a jogellenesség materiálisan a jogtárgy olyan sérelmét vagy veszélyeztetését jelenti, amely más nagyobb értékű érdek megmentése miatt nem szükséges; generálklauzulaként azonban soha nem alkalmazható közvetlenül az adott esetre, hanem minden esetben konkretizálást igényel.⁷

Hazánkban *Degré Lajos* korábban annak a véleményének adott hangot, hogy a jogellenesség tartalmi dualizmusát valló tan képviselői ahhoz, hogy a cselekményt jogellenesnek lehessen tekinteni, azon túl, hogy a cselekmény ellenkezik valamely jogszabállyal, egy olyan többletmozzanatot is megkívánnak, amelyben szerintük a cselekmény anyagi jogellenessége rejlik. Így például ez a többlet-elem Lisztnél a cselekmény társadalomellenessége, *Dohna* szerint annak helytelensége (a cselekmény nem valamely helyes cél helyes eszköze); *Mayernél* az a körülmény, hogy a cselekmény ellentmond valamely kultúrnormának, végül *Sauer* szerint az, hogy a cselekmény általános tendenciájában többet árt az államnak, mint amennyit használ.⁸ *Heller Erik* azonban arra mutatott rá, hogy e tan, még ha meghagyja is a jogellenességet annak, aminek lennie kell, a joggal való ellentétességnek, a jogszabályokba „melyekkel a jogellenesség ellentétben van, olyant értelmez bele, ami azokban nem foglaltatik. Emellett veszélyekkel is jár, mert a büntetőigazságszolgáltatást a bíró szubjektív felfogásának szolgáltatja ki. Annál inkább elvetendő ez a tan abban a formában, amelyben az anyagi jogellenesség fogalma elszakítja a jogszerűség és a jogellenesség között

5 Ismerteti Hollán Miklós: Gondolatok a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség különbségeiről. *Magyar Jog*, 2004/12., 725. o.

6 Uo.

7 Uo.

8 Ismerteti Heller Erik: A magyar büntetőjog tankönyve. Szent István Társulat, Szeged, 1931, 150–151. o.

ti kapcsolatot, akként, hogy a jogellenességet már nem is tekinti a jogszerűség ellentétének. Ilyen álláspont mellett a jogellenesség értékmérőjének már nem a jogszabályokat, hanem a jog felett álló valamilyen normát kell tekinteni.⁹ Heller szerint egyébként nem a jogellenességet kell materializálni, hanem a jogszerűséget. Ez nála a törvény helyes értelmezését jelenti. Az értelmezés pedig akkor megfelelő, ha nemcsak a büntetőtörvényt tartja szem előtt, hanem „kiterjeszkedik a tárgyi jog egész állományára”, és ha az alkalmazandó jogot az írott jognak „nem külső, hanem belső értelméből alapítja meg”.¹⁰

A jogellenesség „egységessége”

A jogellenesség értelmezése kapcsán fontos és vizsgálandó kérdés, hogy azt egységesként fogjuk-e fel, avagy különbség tehető általában vett, illetőleg büntetőjogi jogellenesség között. Ezt a kérdéskört Nagy Ferenc egy tanulmányában részletesen áttekintette¹¹, és összegzett gondolataival nagyrészt egyet is lehet érteni. Hozzáfűz-nivaló egyetlen ponton merül fel.

Nagy fő tételei, hogy hazai megközelítésben a büntetőjog-ellenesség a jogelleneségen mint átfogó kategórián belüli halmaz értelmezendő. Ennek következtében egyrészt amit a büntetőjogon kívüli más jogterület jogszerűként megenged, azt a büntetőjog nem tilthatja, másrészt amit a büntetőjog jogellenesként tilt, az a jogrend számára jogellenes, harmadrészt, amit más, büntetőjogon kívüli jogterületek tiltanak, az nem feltétlenül büntetőjog-ellenes.¹² Az említett hozzáfűz-nivaló a büntető törvénykönyvön kívüli jogellenességet kizáró okok kapcsán merül fel. A jogellenesség hiánya a Btk.-n kívül más jogszabályok, más jogterületek szabályain, illetve adott esetben szokásjogi/bírói jogi „normákon” is alapulhat. Így például aki más magzatát elhajtja, bűncselekményt (büntetőjog-ellenes cse-

9 Uo.

10 Uo.

11 Nagy Ferenc: i. m.

12 Uo. 8. o.

lekményt) követ el. Az 1992. évi LXXIX. törvény viszont bizonyos esetekben lehetővé teszi a terhesség megszakítását. A magzatelhajtás tehát típusát tekintve a büntetőjog szempontjából jogellenes cselekmény, ha azonban más jogszabály engedélyezi, a konkrét esetben (a jogrend szempontjából) nem lesz jogellenes, ezáltal a büntetőjog szempontjából sem. Vagy például a rágalmozás/becsületsértés szintén büntetőjog-ellenes cselekmény, ha azonban valamely hivatali vagy hatósági jog gyakorlásának, kötelezettség teljesítésének velejárója, nem tekinthető általában véve jogellenesnek, így büntetőjog-ellenesnek sem. E példákban a lényeg az, hogy egy egyébként (absztrakt módon) a büntetőjog szempontjából jogellenes cselekmény jogszerűségét a konkrét esetben egy a büntetőjogon kívüli szabály szünteti meg. Ily módon a cselekménytípus büntetőjog-ellenessége még nem mond semmit a konkrét cselekmény büntetőjog-ellenességéről. Az a tétel, hogy amit a büntetőjog jogellenesként tilt, a jogrend egésze számára jogellenes, csak azokkal a kivételekkel igaz, amikor a jogrend más (írott vagy adott esetben íratlan) szabálya nem szünteti meg annak saját és ezáltal büntetőjog-ellenességét.

Természetesen a Btk.-ban szabályozott jogellenességet kizáró okok esetén más a helyzet, ott a büntetőjog-ellenesség hiánya magán a büntető jogszabályon alapul.

Ehhez a témakörhöz kapcsolódik a következő probléma. Ha a jogellenességet nem homogénként fogjuk fel, és ennek következtében különbséget teszünk büntetőjog-ellenesség és általában vett jogellenesség között, akkor ezzel el kell ismernünk annak jogosultságát, hogy létezik más jogágbeli (például polgári jogi) jogellenesség is. (Ezzel nem vitatjuk azt, hogy a nagy halmaz vagy átfogó kategória a jogellenesség, és ezen belül helyezkednek el az egyes jogági jogellenesség-részalmazok.) Ha pedig különbséget teszünk a különböző jogági jogellenesség között, akkor ennek le kell vonni a szélesebb következményét is. Ezzel ugyanis nehezen egyeztethető össze az a mai kriminálpolitikai szemlélet, illetve annak jogi leképeződése, amely a büntetőügyben a sértett érdekeit előtérbe helyezve az elkövető büntetőjogi felelősségre vonását adott esetben

kártérítési kötelezettség teljesítésétől teszi függővé. A büntetőjognak a büntetőjog-ellenes cselekményeket kell kezelnie, a bűncselekménnyel esetlegesen okozott más jogsértést az „illetékes” jogágnak. Az ellenkező esetre akkor van lehetőség, ha jogrendet egységesnek (homogénnak) fogjuk fel, bármely jogellenes cselekményt pedig maga a jogrend elleni támadásként.

Összegezve az elmondottakat, a magam részéről azt a felfogást gondolom helyesnek, amely a jogellenességen mint átfogó kategórián belül megkülönbözteti a különböző jogágak szerinti jogellenességet. Ezeknek az átfogó jogellenességhez és egymáshoz való viszonya az, amely rendezésre szorul. Az nem lehet vitás, hogy a jogellenesség eredete egységes tőről fakad. Ha úgy tetszik, a jogrend egységét az alkotmány testesíti meg, amennyiben meghatározza az alapvető jogokat és köteleességeket. Minden jogsértés végső soron az alkotmány által védelemben részesített jogok megsértését jelenti. A jogsértés kezelése azonban mindig annak a jogágnak a területére kell hogy tartozzon, amely sérelmet szenvedett. Így például az emberölés büntetőjog-ellenes cselekmény, de nyilvánvalóan ütközik az alkotmány azon rendelkezésébe, hogy mindenkinek joga van az élethez, és attól senkit sem lehet önkényesen megfosztani (54. § (1) bek.). A cselekmény elbírálására azonban alapvetően a büntető igazságszolgáltatás jogosult a büntetőjog (büntetőtörvény) alapján. Olyan „általános” bírói fórum nincs, amely a cselekményt a jogrend elleni általános támadásként, az alkotmány szabálya szerint próbálná megítélni. Szintén nem jogosult a polgári bíróság büntetőügyben eljárni. Vannak azonban olyan cselekmények, amelyek adott esetben több jogág szabályait tekintve is jogellenesek lehetnek. Így a rágalmazás/becsületsértés a büntetőjogi tényálláson kívül a polgári jog szerinti jó hírnév sérelmét is okozza (Ptk. 78. §). A lelkiismereti szabadság sérelme, a személyes szabadság jogellenes korlátozása, a testi épség, az egészség, valamint a becsület és az emberi méltóság megsértése – a büntetőjogi védelem mellett – a személyhez fűződő jogok sérelmét is jelenti (Ptk. 76. §). Így tehát körültekintően kell megítélni azt, hogy a cselekmény jogellenességét mely jogág szerint kell megítélni, hogy van-e

kizárólagosság e tekintetben vagy lehet párhuzamosság. Az is fontos szempont, hogy a különböző jogágak szerinti jogellenességek egymással dinamikus viszonyban lehetnek. Ezért van az, hogy a típusában büntetőjog-ellenes cselekmény a konkrét esetben a jogrend egy másik szabályának engedélye folytán megszűnik jogellenesnek lenni, és ez visszahat magának a büntetőjog-ellenességnek a megítélésére is. A tipikus vagy absztrakte szabályozott és a konkrét cselekmény jogellenessége között mindenezek fényében olyan különbség van, amelyet mindig vizsgálni kell.

A társadalomra veszélyesség és a jogellenesség

A következőkben szót kell ejteni a társadalomra veszélyesség és a (materiális) jogellenesség viszonyáról. A társadalomra veszélyesség fogalma szerint lényegében valamely jogi tárgy megsértését vagy veszélyeztetését jelenti. A jogellenesség körében a formális és a materiális jogellenesség megkülönböztetése ismeretes. Formális jogellenességen a tényállásszerű cselekményt szokásos érteni (Wiener). Ez azonban – amennyiben büntetőjog-ellenességről beszélünk – kiegészítendő azzal a követelménnyel, hogy a tényállásszerű cselekmény egyben büntetőjogi szankcióval is fenyegetve legyen (Nagy). A materiális jogellenesség egyik értelmezésében a jogi tárgy sértését vagy veszélyeztetését jelenti, másik értelmezésében azt, hogy a formálisan jogellenes cselekménynél nem áll fenn jogellenességet kizáró ok. Az előbbi értelmezésben a társadalomra veszélyesség kodifikált materiális jogellenességként értelmezhető. Az utóbbi felfogással kapcsolatban két megjegyzést kell tenni. Az egyik, hogy van olyan nézet, amely szerint törvényen alapuló jogellenességet kizáró ok esetén a cselekmény valójában formálisan sem jogellenes.¹³ A másik, hogy a cselekmény formális jogellenességének elismerése mellett az a helyzet áll elő, hogy a cselekmény materiálisan nem lesz jogellenes ugyan, a társadalom-

¹³ Hollán Miklós: Megkésett búcsú a társadalomra veszélyességtől. Jogelméleti Szemle, 2003/4., 11. o. <http://jesz.ajk.elte.hu/hollan16.html>

ra azonban veszélyes marad: jogi tárgyat sért vagy veszélyeztet. Az ugyanis nem állítható, hogy akár egy jogos védelmi cselekmény ne sértene jogi tárgyat. Ebben az esetben a társadalomra veszélyesség nem azonosítható a materiális jogellenességgel: az előbbi pusztán a jogi tárgy sértését vagy veszélyeztetését jelenti, az utóbbi azonban azt is megköveteli, hogy ne álljon fenn jogellenességet kizáró ok. A jogellenességet kizáró ok nem feltétlenül jelenti azt, hogy a cselekmény egyébként ne sértene jogi tárgyat. Azaz, ha jogellenességet kizáró ok áll fenn, a cselekmény nem materiálisan jogellenes, de kétségtől társadalomra veszélyes.

Korábban Tokaji Géza helyesen mutatott rá mind arra, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességét a jogi tárgy sértése vagy veszélyeztetése alapozza meg, mind arra, hogy ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy minden jogtárgysértő/veszélyeztető cselekmény szükségképpen veszélyes lenne a társadalomra. A típusában veszélyes cselekmény adott esetben nélkülözheti a társadalomra veszélyes jelleget, sőt akár hasznos is lehet. Tokaji szerint ez a helyzet a társadalomra veszélyességet kizáró okok esetén, mint például a jogtalan élet elleni támadás elhárítása a támadónak okozott testi sérüléssel.¹⁴ Mindezek fényében Tokaji szerint a társadalomra veszélyes cselekmény teljes fogalma a következő: „társadalomra veszélyes az olyan jogtárgysértő vagy veszélyeztető cselekmény, amely megfelelő társadalmi előnnyel nincs vagy kellőképpen nincs kompenzálva”¹⁵.

Wiener A. Imre a materiális jogellenességet kizáró okokat a törvény feletti (bírói gyakorlat által kialakított) felelősséget kizáró okokkal azonosította. Wiener szerint bár a materiális jogellenességet kizáró okokat a törvény nem határozza meg, a bírói gyakorlat azonban bizonyos tipikus életbeli szituációkra pontos szabályokat állapít meg. Ezért tartotta elviselhetőnek, hogy a törvény a jogellenességet nem tekinti ugyan a bűncselekmény fogalmi elemének, de számos, korábban szabályozott kizáró körülmény törvényi megfo-

¹⁴ Tokaji Géza: i. m. 109. o.

¹⁵ Uo.

galmazását mellőzi az általános jogellenességre hivatkozással.¹⁶ Tehát Wiener szerint a társadalomra veszélyesség nem eleme a bűncselekmény fogalmának. Eleme viszont a jogellenesség, mind formális, mind materiális értelmében. „A materiális jogellenesség vizsgálatára csak a tényállásszerűség megállapítása után, a bírói gyakorlat által megállapított kizáró okok (sértett beleegyezése, szülői felügyelet gyakorlása, kockázat stb.) keretei között kerülhet sor. A hatályos törvénynek éppen a jobbiztonságot sértő hibája, hogy elindíthatja azt a gondolati folyamatot, amely a konkrét cselekményt közvetlenül kapcsolhatja a bűncselekmény általános fogalmához.”¹⁷ Ez a megállapítás nem feltétlenül érvényesül más szerzők felfogásában.¹⁸ Wiener tehát végeredményben arra a következtetésre jutott, hogy a felmentő ítélet nem alapulhat a társadalomra veszélyesség mint bűncselekmény fogalmi „elem” hiányán, hanem azt csak a „törvény feletti” materiális jogellenességet kizáró okok alapozhatják meg.

Békés Imre a materiális jogellenesség és a társadalomra veszélyesség viszonya kapcsán arra jutott, hogy azok fogalmi jelentése ugyanaz, így indokolatlannak tartja a két kategória párhuzamos használatát.¹⁹ Szintén azonos fogalomnak tekinti a társadalomra veszélyességet és a materiális jogellenességet a *bírói gyakorlat*.²⁰

Ezzel szemben *Erdősy Emil* szerint nem tehető egyenlőségjel a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség közé. Magyarázatként arra hivatkozik, hogy például a pazarló gazdálkodás társadalomra veszélyes ténykedés, mivel sérti a Magyar Köztársaság gazdasági rendjét, az állampolgárok vagyoni viszonyait. Büntetőjogi vonatkozásban viszont nem jogellenes, mert nincs olyan

16 Wiener A. Imre (szerk.): Büntetendőség, büntethetőség. Büntetőjogi tanulmányok. MTA ÁJH-KJK-Kerszöv, Budapest, 2000, 158. o.

17 Uo. 156. o.

18 Lásd például Berkes György. In: Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2001, 178. o.

19 Békés Imre – Földvári József – Gáspár Gyula – Tokaji Géza: Magyar büntetőjog. Általános rész. BM Kiadó, Budapest, 1980, 90. o.

20 Belovics Ervin: A jogellenesség és a társadalomra veszélyesség konfliktusa. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/3., 38. o.

büntető jogszabály, amely az ilyen gazdálkodást büntetéssel fenyegetné.²¹

Ügyszintén cáfolja a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség bűncselekménytani szerepének azonosságát *Hollán Miklós*.²² Kiemeli, hogy a társadalomra veszélyesség ideológiai nyomásra került a büntető törvénykönyvbe, szemben a materiális jogellenesség ideológiailag semleges voltával; a társadalomra veszélyesség alapvetően a törvényi bűncselekmény-fogalom eleme (de egyben a tudományos fogalom is „hasznosította”), a materiális jogellenesség ellenben „törvényen kívüli” kategória. Élesen bírálja azt a felfogást és gyakorlatot, amely a jogellenességet kizáró okokat a büntető törvénykönyv társadalomra veszélyesség-fogalmára vezeti vissza annak érdekében, hogy legyen pozitív jogi alapja a felelősség negligálásának. A társadalomra veszélyesség fogalmának hátrányának tartja, hogy az nem alkalmas e szituációk megoldására, mivel csupán a jogi tárgyak sértésére/veszélyeztetésre utal, olyan szituációkra nem, ahol a versengő érdekek közül a fontosabbat lehet (kell) választani.²³ Ez utóbbi megjegyzésével kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a materiális jogellenesség-fogalmak sem tartalmazzák minden szerzőnél a felvetett kritériumot. Továbbá az, hogy mi minősül fontosabb érdekeknek, mindig viszonylagos. A fegyelmezési jog gyakorlását elszenvedő minden bizonnal úgy érzi, hogy az ő testi vagy lelki integritása előrébb való, mint az őt érő fegyelmezés. Ha a magzatot kérdeznénk, hogy az elpusztítása vagy az életben maradása fontosabb-e, valószínű az utóbbira voksolna, szemben a terhességét megszakító nő érdekével. És a sort még lehetne folytatni.

Gondolatait *Hollán* azzal zárja, hogy a társadalomra veszélyességet el kell távolítani a bűncselekménynek mind a törvényi, mind a tudományos fogalmából. Ennek az előzőekben ismertetettekén túli indoka, hogy olyan diktatórikus korszak „szüleménye”, amely-

21 Uo. 41. o.

22 *Hollán Miklós*: i. m. 724–732. o.

23 Uo. 727. o.

nek távlati célja a jog megsemmisítése; olyan tág és bizonytalan hatókörű kategória, amelynek a konkrét esetre alkalmazása súlyosan veszélyezteti a jogbiztonságot, vagy ha adott esetben nem, akkor is jelentős módszertani hibákhoz vezet.²⁴ Véleménye szerint a társadalomra veszélyességnek a jogbiztonság szempontjából aggálymentes funkcióit a materiális jogellenesség fogalma módszertani problémák nélkül el tudja látni. Felhívja azonban a figyelmet arra is, hogy a társadalomra veszélyesség bűncselekmény-fogalomból való mellőzése nem járhat a materiális jogellenesség kodifikálásával, vagy annak a tudományos bűncselekmény-fogalom önálló elemkénti elismerésével. „Ellenkező esetben ugyanis a materiális jogellenesség vonatkozásában reprodukálnánk mindazokat a problémákat, amelyekből a társadalomra veszélyesség kapcsán megpróbáltunk kikeveredni, például ennek kapcsán növekedne meg a határozatlan fogalom egyedi esetre való alkalmazásának csábítása.”²⁵ Hollán megállapításaiból az tűnik ki, hogy a materiális jogellenességnek a jogtárgyharmonikus értelmezés és a szokásjogképződés segítségével kellene érvényesülnie, rendszertanilag pedig nem önálló bűncselekmény-fogalmi elemként, hanem a tényállásszerűség és a jogellenesség körében. Annak megítélése, hogy mindez mennyiben szolgálná a jogbiztonságot és a jogalkalmazás egységességét, nem tisztem. Azzal kapcsolatban viszont, hogy a társadalomra veszélyesség kategóriája a sokszor hangoztatott negatív ideológiai háttére miatt a rendszerváltozás után húsz évvel bármiféle bírói önkényhez vezetne, egyetértek *Kóhalmi Lászlóval*, aki ezt az aggályt a bírói kar kiskorúsításának nevezte.²⁶

Végül fontos megemlíteni még egy kérdéskört a társadalomra veszélyességgel és a (materiális) jogellenességgel kapcsolatban: ez pedig a *társadalomra veszélyesség fokozhatóságának* kérdése a jogellenesség merev kategóriájával szemben. A kérdés valójában inkább az, hogy ez hozadéka-e a társadalomra veszélyesség kate-

24 Uo. 728. o.

25 Uo.

26 Kóhalmi László: Nekrológ a társadalomra veszélyességről. *Rendészeti Szemle*, 2007/7–8., 156. o.

góriájának. Ujvári Ákos Viski Lászlóra hivatkozva kétségtelenül annak tartja: „A jogellenesség terminológiája fogalmilag nem alkalmas a cselekmény által okozott jogtárgy sértés vagy veszélyeztetés cizellált kifejezésére.”²⁷ Ezzel elvileg akár egyet is lehetne érteni. A bűncselekmény fogalmának azonban azokat az elemeket kell tartalmaznia, amelyek fennállása esetén valósul meg a bűncselekmény. Hogy a fogalmi elem milyen mértékű, az a felelősség beállta szempontjából közömbös. Így például, hogy a gondatlan bűncselekmény elkövetője kicsit volt hanyag, vagy nagyon, abból a szempontból közömbös, hogy a gondatlan bűncselekmény megvalósul-e. Az másik kérdés, hogy a felelősség szintjének megítélése során ennek lehet szerepe. Problémát az jelentett, hogy a jogalkotó a társadalomra veszélyesség különböző fokaihoz különböző jogkövetkezményeket fűzött. Ebből adódhatott az, hogy a társadalomra veszélyesség fogalma a törvényi fogalmától eltérő jelentést is kapott. A cselekmény társadalomra veszélyessége a törvény értelmében a védett jogi tárgyak sértését/veszélyeztetését jelenti. A bűncselekmény fogalmában ez csak „fekete vagy fehér” típusú kategória lehet. Ha elismerjük, hogy egy cselekmény a jogi tárgyat különböző fokban képes sérteni vagy veszélyeztetni, hogy a sérelem vagy veszély foka idővel módosulhat, akkor be kell látni, hogy a tartalmában azonosított materiális jogellenesség is képes erre. (Ujvári éppenséggel azonosítja a két kategóriát²⁸.) Magyarul, ha a társadalomra veszélyességet azonosítjuk a materiális jogellenességgel, akkor vagy mind a kettő fokozható, lévén hogy mindkettő fogalmi jegye a jogi tárgy sértése, veszélyeztetése, vagy egyik sem. Ha a materiális jogellenesség esetén tagadjuk a fokozhatóságot, akkor a társadalomra veszélyesség csak a fogalmán túli más értelmében teheti azt.

27 Ujvári Ákos: Gondolatok a társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) jövőbeli jogi sorsáról. *Jogelméleti Szemle*, 2003/1., 5. o.

28 Ujvári Ákos: A társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) hiányának jogalkalmazói értékeléséről. In: Balogh Ágnes – Hornyák Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem ÁJK, Pécs, 2005

Összegzésként a következők állapíthatók meg. A társadalomra veszélyesség fogalmából következő lényege a Magyar Köztársaság állami, gazdasági, társadalmi rendjének, illetve az állampolgárok személyének, jogainak sérelme vagy veszélyeztetése. Ezeket a védett értékeket, érdekeket azonban nemcsak a bűncselekmény képes sérteni, hanem más jogág szabályaiba ütköző cselekmény is. Mint azt korábban láttuk, a jogellenesség is értelmezhető (sőt értelmezendő is) tágan: ebbe beletartozik a jog egésze által szabályozott viszonyokkal ellentétes magatartás. Míg azonban a jogellenesség leszűkíthető a büntetőjog szférájára: alkotható külön kategória a büntetőjog-ellenes cselekményekre, a társadalomra veszélyességgel ez nem feltétlenül tehető meg.

Mivel a jogellenesség leszűkíthető a büntetőjog-ellenességre, így a materiális jogellenesség is értelmezhető csak a büntetőjog szintjén, amennyiben a jogellenesség formális oldalát egyértelműen a büntetőjogra szorítjuk: azaz, ha a cselekményt első lépcsőben akkor nyilvánítjuk büntetőjog-ellenesnek, ha büntetőtörvénybe ütközik és büntetőjogi normával fenyegetett (formálisan jogellenes). Az erre épülő materiális jogellenességi kritérium (jogi tárgy sértése vagy veszélyeztetése) már a büntetőjog területén van.

Kérdés az, hogy megtehető-e ez a társadalomra veszélyességgel. A társadalomra veszélyesség két szempontból értelmezhető: jogalkotási (a bűncselekménnyé nyilvánítás indoka) és jogalkalmazási (adott esetben a felelősség hiányának megállapítása) szempontjából.²⁹ *Jogalkotási szerepét* tekintve a társadalomra veszélyesség valójában nem a bűncselekmény differentia specificája, épp ellenkezőleg: bűncselekménynek a társadalomra veszélyes cselekmények tömege közül az minősül, amit a jogalkotó (súlyosságára tekintettel) annak nyilvánít (lásd például a garázdaság bűncselekményi és szabálysértési alakzatát). Tehát a társadalomra veszélyesség az a nagyobb halmaz, amelynek egy szejletét rendeli a jogalkotó bűncselekményként büntetni. Erre viszont nem mondható az, hogy csupán a büntetőjog szempontjából társadalomra veszélyes

29 Lásd erről bővebben: Mészáros Ádám: i. m.

a cselekmény, hanem: a cselekmény olyan fokban veszélyes a társadalomra, hogy az már büntetést érdemel. Itt természetesen a cselekmény absztrakt veszélyességéről van szó. Tehát, míg az egyik oldalon a jogellenesség az a nagy halmaz, amelyet a formális jogellenesség fogalma szűkít le a büntetőjogra, és válik ebben értelmezhetővé a materiális jogellenesség, addig a másik oldalon a társadalomra veszélyesség (jogi tárgy sértése/veszélyeztetése) az a nagy halmaz, amelyet a büntetőjogi büntetni rendeltség szűkít le a büntetőjog szférájára.

A társadalomra veszélyesség *jogalkalmazási szerepét* tekintve azt jelenti, hogy a konkrét cselekmény csak akkor tekinthető bűncselekménynek, ha ténylegesen is sérti vagy veszélyezteti a védett – és itt már csupán a büntetőjog által védett – értékeket, érdekeket. A társadalomra veszélyességnek tehát csupán a jogalkalmazási szerepe állhat összhangban a materiális jogellenességgel. Ha más szempont ezt nem zárja ki.

Véleményem szerint egy cselekmény a büntetőjog szempontjából akkor jogellenes (büntetőjog-ellenes), ha tényállásszerű, büntetőjogi normába ütközik és büntetőjogi szankcióval fenyegetett, jogi tárgyat sért vagy veszélyeztet, és nem áll fenn jogellenességet kizáró ok.³⁰ A jogellenességet kizáró okok hiányának követelménye nem jelentőség nélküli ebben a rendszerben, mert törvény feletti jogellenességet kizáró okok esetén az nem állítható, hogy a cselekmény egyébként ne sértene vagy veszélyeztetne jogi tárgyat. Sőt nincs ez másként a más törvényben szabályozott jogellenességet kizáró okoknál sem. Így például a magzatelhajtás jogi tárgya a magzati élet védelme.³¹ Ha a terhesség megszakítása törvényi felhatalmazás alapján kiadott engedély szerint történik, a magzat elpusztítása nem lesz bűncselekmény a jogszabály engedélye mint jogellenességet kizáró ok miatt. Az viszont nem állítható, hogy ebben az esetben a

30 Hasonló büntetőjog-ellenességi követelményrendszert fogalmaz meg Nagy Ferenc is, az általa alkalmazott szisztéma azonban bizonyos tekintetben következtelen. Lásd erről bővebben: Mészáros Ádám: Uo.

31 Erdősy Emil – Földvári József – Tóth Mihály: Magyar büntetőjog. Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 94. o.

magzat élethez való joga, azaz a védett jogi tárgy egyébként ne sérülne. Legfeljebb az állítható, hogy egy másik joggal, a terhes nő önrendelkezési jogával ütközik, és az alatt marad. Ha tehát a jogellenességet és a társadalomra veszélyességet abban ragadjuk meg, hogy az a jogi tárgy sértését vagy veszélyeztetését jelenti, ebben az esetben mindkét kategória fogalmilag megvalósul, mert az egyébként jogszerű cselekmény ellenére a védett jogi tárgy sérül. Ezért fontos kiemelni a büntetőjog-ellenesség fogalmában, hogy ne álljon fenn jogellenességet kizáró ok. A jogellenességet kizáró ok a cselekményt jogszerűvé teheti, és ezáltal a felelősség negligálásához vezethet, a jogi tárgy sérelmét azonban nem szüntetheti meg.

Végül, ha a társadalomra veszélyességet azonosítjuk a materiális jogellenességgel, és a társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) a bűncselekmény fogalmi eleme, akkor a „jogellenességet kizáró okok” nem törvény feletti, mivel a büntetlenség a törvény rendelkezésén alapul (ha nem társadalomra veszélyes, nem bűncselekmény). Probléma azonban, hogy a társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) a jogi tárgy sértését/veszélyeztetését jelenti. Az úgynevezett jogellenességet kizáró okok megvalósulása esetén viszont nem állítható az, hogy a jogi tárgy ne sérülne vagy ne kerülne veszélybe, azazhogy a cselekmény ne lenne materiálisan jogellenes vagy társadalomra veszélyes. Így megvalósulnak a bűncselekmény fogalmának elemei. Büntetlenséget így viszont csak a törvényben írt kizáró okok hozhatnak. Ezekkel kapcsolatban megemlítendő, hogy a törvény a büntethetőséget kizáró okok kapcsán nem jogellenességet, illetve nem társadalomra veszélyességet kizáró okokról szól. Ez annyiban helyes, hogy az említett okok valójában azaz, hogy a jogi tárgy sértését/veszélyeztetését nem negligálják, fogalmilag nem zárják ki sem a jogellenességet, sem a társadalomra veszélyességet. Más megközelítésben, a jogos védelem, végszükség a védekező/elhárító cselekmény jogszerűségét deklarálja: a cselekmény jogon (büntetőjogi szabályon) alapul, azaz jogszerű lesz, nem jogtalan! Bűncselekménytani értelemben a tényállásszerűség megvalósulása vitathatatlan, a formális jogellenesség, amennyiben azt valamely büntetőjogi normába való ütközésben jelöljük meg, nem

valószínűleg meg, mivel a büntetőjogi normába ütközést egy másik büntetőjogi norma semlegesíti. Ebben az esetben nincs szükség a materiális jogellenesség vizsgálatára. Megjegyzendő viszont, hogy a cselekmény fogalmilag társadalomra veszélyes marad. A más törvény által szabályozott jogellenességet kizáró okok esetén viszont a cselekmény tényállásszerű, formálisan jogellenes (mert továbbra is büntetőjogi normába ütközik, és büntetőjogi szankcióval fenyegetett), jogi tárgyat sért/veszélyeztet (azaz materiálisan is jogellenes marad), a felelősség alóli mentesülést a jogellenességet kizáró ok léte okozza. Ugyanez a helyzet az úgynevezett törvény feletti jogellenességet kizáró okok esetén is. Itt tehát látszik a különbség a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség között: van olyan eset, amikor a cselekmény azért nem jogellenes, mert már formálisan sem az, viszont a társadalomra veszélyes marad.

Összegzés

A társadalomra veszélyesség kategóriája alapvetően nem mentes bizonyos jogbiztonsági aggályoktól. Az első fontos problémát magának a fogalomnak a tulajdonképpeni értelme jelenti. A törvény elvileg pontosan meghatározza, hogy mit kell érteni társadalomra veszélyes cselekményen: azt a tevékenységet vagy mulasztást, amely a Magyar Köztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti. A büntetőjog tudományában azonban ez a fogalom önálló életre kelt. Ennek következtében kezdtek el azon gondolkodni különböző korszakok neves kriminalistái, hogy a társadalomra veszélyesség mihez köthető (mit tekintünk társadalomnak, mit tekintünk veszélynek, globális vagy regionális fogalom-e)³², van-e osztálytartalma, mi van akkor, ha egy állampolgár személyét sértő cselekmény nem ellentétes a társadalmi renddel³³, jogalkotói vagy jogal-

32 Irk Ferenc: A gondatlan bűncselekmények újrakodifikálásának elméletéhez. *Jogtudományi Közöny*, 2002/3., 117–118. o.

33 Viski felvetését idézi Irk Ferenc: *Uo.* 119. o.

kalmazói kategória-e, vagy mindkettő³⁴. Szintén ennek következménye az a felfogás, amit *Békés Imre* fogalmazott meg tömören: a jogalkotó „az emberi magatartások elvileg lehetséges teljességéből a Btk. megalkotásánál azokat emelte ki és nyilvánította – törvényi tényállásba foglalás útján – bűncselekménnyé, amelyeket a társadalomra veszélyesnek ítélt. Ebben az összefüggésben a társadalomra veszélyesség a bűncselekménnyé nyilvánítás jogpolitikai indoka.”³⁵ Ez az állítás csak megszorításokkal lehet helyes: nyilvánvaló, hogy a Btk. szerinti fogalmat alapul véve a társadalomra jelenthet veszélyt rengeteg olyan magatartás, amelyet nem a büntetőjog, hanem más jogterület szabályoz. A Btk. a társadalomra veszélyt jelentő magatartások közül csak a legsúlyosabbakat rendel büntetni. Egyébként maga a törvény sem volt feltétlenül következetes, amikor a társadalomra veszélyesség megszűnését, csekélylé válását „emlegette”. Ebből szintén az következik, mintha a társadalomra veszélyesség mást jelentene, mint amit a legáldefiníció jelenteni enged. A társadalomra veszélyesség a törvény értelmében voltaképp a védelmezett értékek (ha úgy tetszik: jogi tárgyak) megsértését vagy veszélyeztetését jelenti, ami elengedhetetlen a bűncselekmény fogalmi megvalósulásához. Azaz a bűncselekmény megvalósulásakor kell fennállnia a jogtárgysérelemnek/veszélyeztetésnek. Az, hogy a jogi tárgy sértése/veszélyeztetése a bűncselekmény megvalósulása után megszűnik, nyilvánvaló. Így amikor a társadalomra veszélyesség csekélylé válásáról, megszűnéséről beszélünk, nem a fogalom bűncselekménytani értelméről ejtünk szót, hanem a cselekmény társadalomra károságáról. Végül, van olyan nézet, amely a társadalomra veszélyességet a materiális jogellenességgel asszimilálva, a törvényi fogalmat sajátos, de azzal nem összeegyeztethető elemekkel színesíti. Így korábban *Tokaji Géza*, napjainkban *Nagy Ferenc* szerint társadalomra veszélyes a jogi tárgyat az elkövetéskor fennforgó feltételek alapján reálisan sértő vagy veszélyeztető olyan cselekmény, amely megfelelő társadal-

34 Békés Imre – Földvári József – Gáspár Gyula – Tokaji Géza: i. m. 89. o.

35 A Büntető Törvénykönyv magyarázata. KJK, Budapest, 1986, 38. o.

mi előnnyel nincs vagy kellőképpen nincs kompenzálva.³⁶ Ehhez kapcsolódóan kell megemlíteni, hogy valójában tényleg lehet olyan eset, amikor egy cselekmény jogi tárgyat sért, hatását tekintve azonban nem „veszélyes” a társadalomra. Csak ilyenkor ellentmond a társadalomra veszélyesség törvényi és egyébkénti (valójában (jog)szociológiai) fogalma. A társadalomra veszélyességnek ez a kétarcúsága az, ami a valódi problémát jelenti.

Az egy másik, de nem elhanyagolható dimenzió, hogy a társadalomra veszélyesség felelősségtani szerepét tekintve is eltérő nézetek alakultak ki: egyesek szerint a bűncselekmény olyan fogalmi eleme, amelynek hiányában büntetőjogi felelősségről nem lehet beszélni, mások ellenben tagadják bűncselekmény-fogalmi szerepét, és benne csupán jogpolitikai deklarációt látnak. Mindez azért is figyelemre méltó, mert a törvényből és az indokolásából következően egyértelműnek kellene lennie, hogy olyan fogalmi elemről van szó, amelynek a hiánya kizárja a felelősségre vonás lehetőségét.

Többben a társadalomra veszélyesség mellett/helyett a materiális jogellenességet preferálnák. Láthattuk azonban, hogy ez sem bír egységes tartalommal. Sem az alapját jelentő német, sem a hazai büntetőjogban. Gyakorlatilag minden magára valamit is adó büntetőjogásznak van egy materiális jogellenesség-fogalma. Az, hogy ez mennyire szolgálja a jogbiztonságot, legalábbis kérdéses.

Mindezek fényében a társadalomra veszélyességet a magam részéről nem tartom helyes és a jövőben fenntartható kategóriának, mivel ellentétes értelmezések alakultak ki mind a törvényi, mind a tudományos bűncselekmény-fogalmi szerepéről. Sok esetben jogi fogalmából valójában szociológiai jellegű fogalommá vált.

Onmagában viszont a társadalomra veszélyesség száműzése sem feltétlenül aggálymentes. A bűncselekmény fogalmának formálissá válása esetén nyitva marad a kérdés, hogy a jogalkalmazó megállapíthatja-e a bűncselekmény megvalósulását – és ha nem, mire alapozza e döntését – abban az esetben, amikor a cselekmény kimeríti ugyan a törvényi tényállást, hiányzik azonban a cselekmény társa-

36 Nagy Ferenc: i. m. 180. o.

dalomra veszélyessége (a jogi tárgy tényleges sértése vagy veszélyeztetése). Szintén kérdéses, hogy a jogalkalmazói kör milyen felkészültségi szinten áll az ügynevezett törvény feletti jogellenességet és bűnösséget kizáró okok³⁷ ismeretével, és adott esetben meri-e azokat alkalmazni. Ha meri, ezzel újabb probléma áll elő. A jogállamiság szempontjából aggályosnak tekinthető ugyanis az, ha a büntetőjogban – akár az elkövető javát szolgáló – szokásjogi szabály érvényesül.³⁸ Ezt korábban ki lehetett védeni azzal, hogy a bűncselekmény fogalmában szerepelt egy olyan elem (a társadalomra veszélyesség), amelynek a hiányát azonosítani lehetett a törvény feletti jogellenességet kizáró okok hiányával, és úgy lehetett értékelni, hogy nem valósul meg bűncselekmény. Az más kérdés, hogy ez az értelmezés nem lett egyöntetű. Hogyha a társadalomra veszélyesség nem lesz a bűncselekmény eleme, akkor vetődik fel az a probléma, hogy a bűncselekmény fogalmának formális megvalósulása esetén meg kell állapítani az elkövető felelősségét, kivéve, ha a büntetőtörvényben szabályozott felelősséget kizáró ok áll fenn. Ekkor ugyanis nem lesz olyan pozitív jogi szabály, amely lehetőséget teremtene a törvény rendelkezésétől való eltérésre. Az ügynevezett törvény feletti felelősséget kizáró okok jogállami keretek között csak aggályosan írhatják felül a törvény szövegét, és függeszthetik fel annak alkalmazását. Ha mégis ez történik, marad az a szintén jogbiztonsági szempontú probléma, hogy az elkövető felelőssége nem múlhat a jogalkalmazó tudományos jártasságán, mint ahogy az sem tartható, hogy az állampolgár ne lássa előre, hogy tetteinek mik a következményei.

Mindezen túl, a bűncselekmény fogalmában a jogellenesség kodifikálása sem feltétlenül aggálymentes, mivel ennek sem egységes az értelmezése: mint említettem, szinte minden büntetőjogásznak van egy jogellenesség-fogalma. Már eleve arra is csak kevesen vannak tekintettel, hogy határozott különbség tehető jogellenesség és

37 Törvény feletti jogellenességet kizáró ok például a sértett beleegyezése, a fenyítő jog gyakorlása, a megengedett kockázat vagy a kötelesség-összeütközés bizonyos esete; törvény feletti bűnösséget kizáró ok pedig az elvárhatóság hiánya.

38 Lásd erről bővebben: Mészáros Ádám: i. m.

büntetőjog-ellenesség között.³⁹ A tekintetben sem alakult ki egységes felfogás, hogy a jogellenesség tárgyi vagy alanyi jogot érint-e⁴⁰, objektív-e vagy szubjektív⁴¹, ontológiai vagy normatív jellegű-e⁴². Szintén konfúz a formális, illetve a materiális jogellenesség értelmezése, jelentéstartalma. Ezért a jogellenesség kategóriájának kodifikálása legfeljebb úgy lehet elviselhető, ha nem is helyeselhető, ha a törvény meghatározza azt, hogy mit kell érteni rajta. Ekkor viszont, ha az pusztán a jogi tárgy sértését/veszélyeztetését jelenti, akkor a kérdés az, hogy mivel jutottunk előrébb a társadalomra veszélyességhez képest.

Véleményem szerint legmegfelelőbb a formális (tisztán formális!) bűncselekmény-fogalom kodifikálása lenne, azzal a fenntartással, hogy a törvény más rendelkezései mondják ki azt, hogy bűnösség hiányában nem valósul meg bűncselekmény, illetve a büntetőjogi felelősséget kizáró okok között legyen szabályozva tartalmilag az a tétel, hogy nem büntetendő az a cselekmény, amely az elkövetésekor nem sérti vagy veszélyezteti a „jogi tárgyat”, vagy ha mégis, azt a szükségesség és arányosság keretei között egy magasabb egyéni vagy társadalmi érdek megfelelően kompenzálja. Utóbbi esetre szolgálhat például a jogos védelmi helyzetben kifejtett sérelmet okozó tevékenység, vagy az adott esetben testi sérülés okozásával járó – de lege artis végzett – orvosi beavatkozás.

IRODALOM

A Büntető Törvénykönyv magyarázata. KJK, Budapest, 1986

Békés Imre – Földvári József – Gáspár Gyula – Tokaji Géza: Magyar büntetőjog. Általános rész. BM Kiadó, Budapest, 1980

39 Viski László: Tézisek a bűncselekményfogalom felépítéséhez. In: Horváth Tibor – Szűk László (szerk.): Büntetőjogi szakirodalom-gyűjtemény. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 320. o.; Nagy Ferenc: i. m. 173. o.

40 Lásd Heller Erik: i. m. 148–149. o.; Nagy Ferenc: Uo.

41 Viski László: i. m. 316–317. o.

42 Békés Imre – Földvári József – Gáspár Gyula – Tokaji Géza: i. m. 89. o.; Tokaji Géza: i. m. 116–120. o.

Belovics Ervin: A jogellenesség és a társadalomra veszélyesség konfliktusa. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/3.

Erdősy Emil – Földvári József – Tóth Mihály: Magyar büntetőjog. Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2002

Heller Erik: A magyar büntetőjog tankönyve. Szent István Társulat, Szeged, 1931

Hollán Miklós: Gondolatok a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség különbségeiről. *Magyar Jog*, 2004/12.

Hollán Miklós: Megkésett búcsú a társadalomra veszélyességtől. *Jogelméleti Szemle*, 2003/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/hollan16.html>

Irk Ferenc: A gondatlan bűncselekmények újrakodifikálásának elméletéhez. *Jogtudományi Közöny*, 2002/3.

Kóhalmi László: Nekrológ a társadalomra veszélyességről. *Rendészeti Szemle*, 2007/7–8.

Mészáros Ádám: Adalékok a jogellenesség – társadalomra veszélyesség kérdésköréhez. *Jogelméleti Szemle*, 2008/4.

<http://jesz.ajk.elte.hu/mesaros36.mht>

Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2001

Nagy Ferenc: A jogtalanság, illetve a jogellenesség és a bűnösség elválasztásáról – német dogmatikai háttérrel. *Jogelméleti Szemle*, 2007/4.

<http://jesz.ajk.elte.hu/nagy32.mht>

Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. KJK, Budapest, 1984, 51. o.

Ujvári Ákos: A társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) hiányának jogalkalmazói értékeléséről. In: **Balogh Ágnes – Homyák Szabolcs (szerk.):** Tanulmányok Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére. Pécsi Tudományegyetem ÁJK, Pécs, 2005

Ujvári Ákos: Gondolatok a társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) jövőbeli jogi sorsáról. *Jogelméleti Szemle*, 2003/1.

Viski László: Tézisek a bűncselekményfogalom felépítéséhez. In: **Horváth Tibor – Szűk László (szerk.):** Büntetőjogi szakirodalom-gyűjtemény. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987